

VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI

NGUYỄN ĐỖ HIỆP

HÁT ĐÚM CỦA NGƯỜI VIỆT
Ở BẮC BỘ

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

HÀ NỘI - 2013

VIỆN HÀN LÂM KHOA HỌC XÃ HỘI VIỆT NAM
HỌC VIỆN KHOA HỌC XÃ HỘI

NGUYỄN ĐỖ HIỆP

HÁT ĐÚM CỦA NGƯỜI VIỆT
Ở BẮC BỘ

Chuyên ngành Văn hóa dân gian

Mã số: 62317005

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC

GS.TS. LÊ HỒNG LÝ

PGS.TS. LÊ VĂN TOÀN

HÀ NỘI - 2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan công trình này do tôi làm dưới sự giúp đỡ của tập thể hướng dẫn khoa học. Nếu có gì sai phạm tôi xin hoàn toàn chịu trách nhiệm.

Nghiên cứu sinh

Nguyễn Đỗ Hiệp

DANH MỤC CHỮ VIẾT TẮT SỬ DỤNG TRONG LUẬN ÁN

Nxb	: Nhà xuất bản
KHXH	: Khoa học xã hội
Tr	: trang
PL	: Phụ lục
TS	: Tiến sĩ
TSKH	: Tiến sĩ khoa học
GS	: Giáo sư
PGS	: Phó giáo sư
ÂĐ	: Âm điệu
2T	: Quãng hai trưởng
3t	: Quãng ba thứ
4Đ	: Quãng bốn đúng
5Đ	: Quãng năm đúng
7t	: Quãng bảy thứ

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN

DANH MỤC CÁC CHỮ VIẾT TẮT

MỤC LỤC.....	1
MỞ ĐẦU	2
CHƯƠNG 1. TỔNG QUAN VỀ HÁT ĐÚM VÀ TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU HÁT ĐÚM CỦA NGƯỜI VIỆT	8
1.1. ĐỊNH NGHĨA HÁT ĐÚM	8
1.2. GIẢ THUYẾT VỀ NGUỒN GỐC HÁT ĐÚM.....	11
1.3. KHÔNG GIAN VÀ THỰC TRẠNG CỦA HÁT ĐÚM	16
1.4. TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU HÁT ĐÚM VÀ HƯỚNG NGHIÊN CỨU TRONG TÂM CỦA LUẬN ÁN.....	28
Tiểu kết chương 1.....	40
CHƯƠNG 2. HÁT ĐÚM TRONG XÃ HỘI CỔ TRUYỀN.....	42
2.1. PHƯƠNG THỨC DIỄN XUỐNG	42
2.2. YẾU TỐ NGHỆ THUẬT TRONG LỜI CA	48
2.3. NỘI DUNG VÀ Ý NGHĨA XÃ HỘI CỦA LỜI CA.....	56
2.4. ÂM NHẠC VÀ MỐI QUAN HỆ GIỮA ÂM NHẠC VỚI LỜI CA.....	69
2.5. Ý NGHĨA CỦA HÁT ĐÚM TRONG XÃ HỘI CỔ TRUYỀN	84
Tiểu kết chương 2.....	92
CHƯƠNG 3. SỰ PHỤC HỒI, BIẾN ĐỔI VÀ TỒN TẠI CỦA HÁT ĐÚM TRONG XÃ HỘI HIỆN ĐẠI.....	95
3.1. NHỮNG HÌNH THỨC PHỤC HỒI HÁT ĐÚM	95
3.2. NHẬN ĐỊNH TỪ SỰ PHỤC HỒI HÁT ĐÚM.....	106
3.3. VẤN ĐỀ ĐẶT RA.....	113
3.4. MỘT SỐ Ý KIẾN ĐỀ XUẤT VỀ VIỆC BẢO LƯU, THỰC HÀNH HÁT ĐÚM..	120
Tiểu kết chương 3.....	132
KẾT LUẬN	134
DANH MỤC CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ	LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN.....
LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN.....	140
TÀI LIỆU THAM KHẢO	141
PHỤ LỤC	151

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Hát Đúm là một loại hình dân ca đối đáp nam nữ phổ biến trong đời sống của người Việt ở vùng châu thổ Bắc Bộ. Xưa, trong xã hội cổ truyền, nam nữ thanh niên khi gặp gỡ thường dùng những câu hát Đúm để làm quen và giao lưu, bày tỏ tình cảm với nhau. Trong lao động sản xuất, trai gái cũng thường hát đối đáp với nhau nhằm giải tỏa sự mệt nhọc và làm vui đi những nỗi vất vả. Khi các làng quê mở hội vào mùa xuân, mùa thu, trai gái thường tổ chức ca hát góp vui cho hội làng. Những cuộc hát Đúm là cây cầu nối để họ giao lưu và xích lại gần nhau để rồi thêm yêu thương nhau hơn. Hình thức hát đối đáp nam nữ còn là khát vọng cầu mưa thuận, gió hòa, nhân đa vật thịnh của các cộng đồng cư dân nông nghiệp.

Ngoài những yếu tố tương đồng với một số loại hình dân ca đối đáp nam nữ khác, hát Đúm còn mang những nét riêng biểu hiện ở phương thức diễn xướng, lối tiến hành âm điệu, thủ pháp phổ thơ, nội dung lời ca... Bên cạnh đề tài về tình yêu nam nữ, lời ca hát Đúm chứa đựng những tri thức bản địa, phản ánh những hiểu biết của con người trong xã hội cổ truyền về thiên nhiên đất nước, về đời sống gia đình và xã hội, một số lời ca còn phản ánh nội dung nghi lễ, chứa đựng sắc thái riêng, độc đáo. Trong quá trình phát triển, hát Đúm đã gắn với những phong tục văn hóa địa phương, góp phần làm phong phú đời sống văn hóa tinh thần của người Việt.

Như chúng tôi đã đề cập, hát Đúm là một loại hình dân ca có vị trí phổ biến và đã từng có sức sống mạnh mẽ trong xã hội cổ truyền nhưng từ sau năm 1945 cho tới những thập niên 60, 70 của thế kỷ XX và thời điểm trước Đổi mới (1986), loại hình dân ca này đã gần như không còn tồn tại trong đời sống người Việt ở vùng châu thổ Bắc Bộ. Ở nhiều làng quê, trong ngày hội làng và trong sinh hoạt văn hóa cộng đồng đã vắng bóng những câu hát Đúm

của nam nữ thanh niên. Trong thời kỳ kháng chiến chống Mỹ, việc tổ chức ca hát của quần chúng nhân dân ở nhiều địa phương trên đất nước ta càng không được khuyến khích, thậm chí còn bị cấm đoán vì lúc này cả nước còn đang tập trung cho chiến trường miền Nam. Sau năm 1975, khi đất nước đã thống nhất thì trong một khoảng thời gian dài, nhiều lễ hội và những loại hình ca hát dân gian nói chung cũng như hát Đúm nói riêng vẫn chưa có điều kiện phục hồi. Chỉ trong khoảng 20 năm trở lại đây, loại hình dân ca này mới được hồi sinh ở một số địa phương ven biển phía Đông Bắc Bộ do điều kiện kinh tế phát triển, do sự cởi mở về chính sách của Nhà nước, trong đó có cả chính sách về văn hóa, đặc biệt là do nhu cầu tìm về với văn hóa truyền thống của những nhóm cộng đồng lứa tuổi, chủ yếu là lớp trung niên và người cao tuổi, nhu cầu hướng về quê nhà của những Việt kiều và những doanh nhân thành đạt.

Cho tới thời điểm hiện tại, đã có một số công trình nghiên cứu về hát Đúm nhưng vẫn còn có một số vấn đề chưa thật sáng tỏ về loại hình dân ca này, đặc biệt, diện mạo và ý nghĩa của hát Đúm trong xã hội cổ truyền và sự tồn tại, biến đổi của nó trong xã hội hiện đại chưa được phản ánh thật đầy đủ và rõ nét.

Trong giai đoạn gần đây, cùng với sự thay đổi nhanh chóng của của đời sống kinh tế, văn hóa xã hội, nhiều loại hình văn hóa phi vật thể nói chung và hát Đúm nói riêng có nguy cơ mai một và mất đi, do đó cần nghiên cứu loại hình dân ca cổ này nhằm bảo tồn những giá trị văn hóa tiêu biểu của nó trong xã hội hiện đại.

Từ những vấn đề nêu trên, chúng tôi chọn đề tài *Hát Đúm của người Việt ở Bắc Bộ* cho luận án của mình.

2. Mục đích nghiên cứu

Nghiên cứu sâu thêm về nghệ thuật và những yếu tố văn hóa của hát Đúm người Việt nhằm nêu bật diện mạo và ý nghĩa của nó trong xã hội cổ truyền.

Khảo sát sự phục hồi, biến đổi và tồn tại của hát Đúm, trên cơ sở thực tế, đề xuất một số ý kiến bảo lưu và thực hành hát Đúm trong xã hội hiện đại.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của luận án là hát Đúm của người Việt và những khía cạnh liên quan.

Phạm vi nghiên cứu:

- Hát Đúm của người Việt và những khía cạnh liên quan tới nó trên địa bàn là vùng châu thổ Bắc Bộ, cụ thể là 8 tỉnh, thành phố bao gồm: Phú Thọ, Vĩnh Phúc, Hà Nội, Bắc Ninh, Hải Dương, Hải Phòng, Quảng Ninh và Thái Bình.

- Một số loại hình dân ca khác của người Việt có liên quan đến hát Đúm như hát Ví, hát Xoan và hát Ví đúm của người Mường ở một số địa phương thuộc tỉnh Hòa Bình, Ninh Bình cũng được luận án tham khảo, so sánh đối chiếu.

4. Cơ sở lý thuyết của đề tài

Dân ca đối đáp nam nữ là một thể loại phong phú, đa dạng trong kho tàng dân ca của người Việt và các tộc thiểu số ở Việt Nam. Từ lâu, thể loại này đã được nhiều học giả quan tâm nghiên cứu với những hướng tiếp cận khác nhau. Một số công trình đã mang lại những giá trị khoa học nhất định. Một trong những công trình tiêu biểu nghiên cứu về hội hát đối đáp nam nữ của người Việt ở vùng châu thổ Bắc Bộ là công trình *Hát đối của nam nữ thanh niên ở Việt Nam* của GS. TS. Nguyễn Văn Huyền. Đây là luận án tiến sĩ mà ông đã bảo vệ xuất sắc tại Pháp năm 1934. Trong những vấn đề mà GS.TS. Nguyễn Văn Huyền đã đề cập trong công trình này, chúng tôi chú ý tới một số câu hỏi nghiên cứu mà ông đặt ra, đó là: Hội hát đối đáp của thanh niên nam nữ diễn ra ở đâu? dưới hình thức nào? trong những điều kiện nào và phục vụ cho ai?. Đây là cơ sở lý thuyết mà chúng tôi dựa vào để nghiên cứu

hát Đúm. Như vậy, những vấn đề mà chúng tôi cần làm rõ trong luận án là: Trong xã hội cổ truyền, hát Đúm đã có ở những địa phương nào? nó được hát ở đâu? nghệ thuật hát Đúm như thế nào? loại hình dân ca này có ý nghĩa gì đối với những cộng đồng người Việt ở vùng châu thổ Bắc Bộ?

Chúng ta đều biết, mọi hiện tượng văn hóa đều không phải là “nhất thành bất biến” mà chúng luôn vận động và biến đổi. Hiện nay, biến đổi văn hóa thường gắn với sự chuyển đổi xã hội và xu hướng hiện đại hóa, đô thị hóa. Vấn đề này đã được nhiều học giả ở Việt Nam đề cập tới trong những công trình nghiên cứu của mình. Chẳng hạn, trong công trình *Sự biến đổi của làng xã Việt Nam ngày nay ở Đồng bằng sông Hồng*, GS.TS. Tô Duy Hợp đã chỉ ra vấn đề cơ bản đó là sự tác động trực tiếp của quá trình đổi mới tới nền kinh tế nông thôn và ảnh hưởng của các chính sách kinh tế mới dẫn tới những biến đổi trong hệ thống giá trị, chuẩn mực văn hóa, các khuôn mẫu làng xã, gia đình và dòng họ. Cụ thể hơn, khi nghiên cứu về những biến đổi trong văn hóa ở các làng quê châu thổ Bắc Bộ, PGS. TS. Nguyễn Thị Phương Châm đã chỉ ra các chiều cạnh của biến đổi văn hóa thường gắn với sự phát triển, quá trình toàn cầu hóa, công nghiệp hóa, hiện đại hóa và sự chuyển đổi xã hội, trong đó sự phục hồi văn hóa truyền thống ở các làng quê châu thổ Bắc Bộ là xu hướng của văn hóa đương đại. Khái niệm *Tân truyền thống* trong văn hóa đương đại cũng đã được tác giả đề cập đến với ý nghĩa như là “sự pha trộn, kết hợp và làm mới các yếu tố văn hóa truyền thống để chúng có thể duy trì và tồn tại trong xã hội đương đại.”[8, tr. 23 - 24]. Ngoài ra, một nghiên cứu gần đây của GS.TS. Đinh Xuân Dũng cũng chỉ ra vấn đề về sự thay đổi của cuộc sống hiện đại đã và đang tác động, ảnh hưởng và làm thay đổi nhịp sống bình lặng ở các vùng thôn quê thuộc vùng châu thổ Bắc Bộ, nó đòi hỏi con người phải “thay đổi về cách nghĩ, quan niệm, nhu cầu thẩm mỹ, nhu cầu sáng tạo và hưởng thụ văn hóa.”[12, tr. 88]. Từ những trường hợp cụ thể, các học giả đã đề cập đến một vấn đề nổi bật đang được quan tâm hiện nay đó là: Biến đổi

văn hóa ở các làng quê châu thổ Bắc Bộ đang ít nhiều chịu sự ảnh hưởng và tác động của công nghiệp hóa, hiện đại hóa, đô thị hóa cùng những cơ chế, chính sách đổi mới của Nhà nước. Bên cạnh đó, có thể thấy sự quay trở lại với văn hóa truyền thống và tái tạo các yếu tố văn hóa truyền thống ở các làng quê châu thổ Bắc Bộ đang trở thành một hiện tượng phổ biến trong bối cảnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa. Như vậy, biến đổi văn hóa trong xã hội công nghiệp hiện đại là cơ sở lý thuyết để chúng tôi dựa vào nghiên cứu hát Đúm. Hiện nay, loại hình dân ca này đã và đang được phục hồi dưới những hình thức nào? những yếu tố truyền thống nào của nó còn được giữ lại và nó đang biến đổi, tồn tại như thế nào? hiện nay có những vấn đề gì đặt ra cho loại hình dân ca này khi đời sống văn hóa xã hội đang có nhiều thay đổi?

5. Phương pháp nghiên cứu

Để thực hiện luận án, chúng tôi sử dụng những phương pháp sau:

Phương pháp nghiên cứu liên ngành âm nhạc học và văn hóa học.

Phương pháp khảo sát thực địa:

- Thu thập thông tin, quan sát, tham dự những cuộc hát Đúm ở địa phương vào những thời điểm khác nhau.

- Phỏng vấn sâu những nghệ nhân, những người dân địa phương với thành phần lứa tuổi khác nhau, những nhà quản lý văn hóa và những người làm công tác văn hoá cơ sở và khai thác diễn giải của những chủ thể diễn xướng.

- Ghi âm, quay phim, chụp ảnh, thu âm, ký âm bài bản và ghi chép là những thao tác được thực hiện.

Phương pháp hồi cố, phục dựng: Khai thác hồi ức của những nghệ nhân và người dân địa phương, trên cơ sở đó phục dựng lại một bức tranh chung về hát Đúm trong xã hội cổ truyền.

Phương pháp phân tích, so sánh, đối chiếu và tổng hợp: Kế thừa các tư liệu thành văn đã công bố, sử dụng các tư liệu điền dã, phân tích và sử lý